

ПСИХОЛОГІЯ

Микола ГРЕТЧЕНКО

ПРЕДМЕТНА СПРЯМОВАНІСТЬ БАТЬКІВСЬКОГО ВИХОВНОГО ВПЛИВУ

У статті аргументується необхідність предметної спрямованості кожного виховного впливу на дитину. Проаналізовано психічні явища в особистості дитини, на які спрямований батьківський виховний вплив. Автор класифікує ці явища та доводить їхню суб'єктивність.

Об'єкт виховання ми розглядаємо не крізь призму виховного ідеалу конкретної епохи і конкретного етносу, а як психосоціальне та духовне утворення індивіда, на яке спрямовані виховні впливи [2, 51].

На що саме в цьому об'єкті спрямований батьківський виховний вплив? З одного боку, на конкретний особистісний прояв дитини, який, відповідно до батьківської системи цінностей, підлягає формуванню або корекції. З другого боку, на зміну конкретної ситуації відповідно до власних потреб, усвідомлених чи неусвідомлених прагнень. Однак останні під тиском психозахисних механізмів можуть опосередковуватися виховними діями на дитину та завуальовуватися виховними цілями на благо її майбутнього. Виховну ситуацію можна використовувати з метою зміни життєвої ситуації батьків, яка має інший, відмінний від виховного, зміст. Наприклад, для зміни власного емоційного стану – так званий катарсис – через виховний вплив; для самоствердження – демонструвати дитині себе як зразок для наслідування означає впевнювати себе у власній значущості в цьому

житті; для самореалізації – розвивати в дитині психологічні характеристики, які не вийшло реалізувати самому, означає віртуально продовжити себе; для зміни подружніх, родинних чи інших міжособистісних стосунків – догодити дружині, виконуючи карально-виховну функцію щодо сина тощо.

Проте яким би не був реальний (зовнішній чи внутрішній, соціальний чи індивідуальний, усвідомлюваний чи несвідомий, виховний чи компенсаторний) мотив батьківського впливу на дитину, метою його виховної дії є розвиток і корекція дитячої особистості. Мета – це передбачення кінцевого результату власних дій. Вона завжди усвідомлена і вербалізована. Усвідомлюючи власний вплив на дитину як виховний, батьки формулюють його мету відповідно до своєї системи цінностей і особливостей внутрішньої несвідомої (так званої, батьківської або моральної, за З. Фройдом) совісті [13, 403].

Наше дослідження скероване на вивчення батьківських впливів лише як цілеспрямованих виховних дій на дитину. Цілеспрямованість батьківського виховного впливу завжди передбачає чітко визначене – свідоме, вербально сформульоване – прогнозування бажаного результату виховної дії. Цей результат – *набуття й удосконалення позитивних та подолання, корекція і ліквідація негативних особистісних утворень дитини*. Щоб його досягти, необхідно певним чином подіяти безпосередньо на ці особистісні утворення або, виходячи з системно-комплексного бачення особистості, на інші психічні явища, пов'язані з названими утвореннями.

Отже, *предметом батьківського виховного впливу є психічні явища, які забезпечують функціонування дитини як особистості*.

Психічні явища як форми прояву психіки включають психічні процеси, стани, властивості особистості [1, 18]. Тому предметом батьківського виховного впливу є, по-перше, динамічні моменти психіки дитини: пізнавальні, емоційні та вольові процеси (відчуття, сприймання, увага, пам'ять, мислення, уява, уявлення, мовлення, емоції, почуття, механізми вольових дій тощо).

По-друге, предметом батьківського виховного впливу є відносно статичні моменти у психіці, такі як піднесення, занепад, впевненість, бадьорість тощо – психічні стани.

По-третє, батьківський вплив може спрямовуватися на стійкість, закріплюваність, повторюваність у структурі особистості психічних проявів – тобто на психічні властивості. У результаті взаємодії пізнавальної, емоційної та вольової сфер психіки формуються складні структурні утворення, котрі як властивості особистості входять до єдиної функціональної структури психічної діяльності людини. Це спрямованість особистості, її мотиви, установки та ціннісні орієнтації, темперамент, характер і здібності [8, 12].

Описані нами процеси, властивості, стани, поєднуючи в кожному психічному явищі *пізнання, ставлення та дію*, забезпечують виникнення таких психічних утворень, як *знання, вміння, навички, звички, переконання*. Останні теж належать до психічних явищ, які є предметом батьківського виховного впливу.

Оскільки психічний світ дитини проявляється, з одного боку, як індивідуальна психіка особистості та, з другого боку, в соціально-груповому плані, то можна виокремити психічні явища, пов'язані з міжособистісними взаєминами, а також громадську думку, колективні настрої, традиції групи, сумісність, заразливість, навіювання, самоствердження, авторитет тощо як психічні явища соціально-психологічного контексту [6, 11]. Вони теж є предметом батьківського виховного впливу.

У попередніх дослідженнях ми обґрунтували, що *об'єктом виховання може виступати процес самотворення особистості* (а цей процес має свою мету – наприклад, адекватну соціалізацію для успішної адаптації в суспільстві; свій об'єкт – конкретні психічні властивості, якості, риси, котрі підлягають зміні або розвитку; свого суб'єкта – особистість вихованця; свою технологію – механізми, способи контролю, регулювання тощо) [2, 52].

Крізь призму такого тлумачення об'єкту виховання можна виокремити спрямованість зокрема на становлення в дитини мотивів самотворення, на формування мети цього процесу, на створення його програми, вибір і апробацію дитиною способів самовпливу, вміння здійснювати самоконтроль і адекватно оцінювати себе та власні дії. Маючи на меті виховати дитину як суб'єкта власної життя- та людинотворчості, батьки спрямовують свій виховний вплив конкретно на складові вчинку самотворчості: створення ситуації, мотивації, дії, післядії [9].

Отже, розглядаючи *вчинок самотворення дитини як об'єкт виховання*, можна виокремити елементи цього вчинку як предмет конкретного батьківського виховного впливу. З такої позиції психічні явища, які є предметом батьківського виховного впливу, можемо розділити на чотири групи (основою для класифікації є складові вчинку). Відповідно до першої групи увійдуть явища, які забезпечують вирізнення ситуації вчинку самотворення; до другої – які забезпечують його мотивацію; до третьої – дію; до четвертої – перспективу післядії.

Так, виховуючи готовність дитини проявляти власну суб'єктну активність, батьки спрямовують свої впливи насамперед на вирізнення дитиною ситуації, яка відповідає умовам здійснення нею названого вчинку. Це – психологічна ситуація, яка, за твердженням науковців, характеризує реальні зовнішні обставини та умови, в які потрапляє людина та які здійснюють певний вплив на неї [7, 130].

Батьківський виховний вплив спрямований на привертання уваги дитини до зовнішніх умов, які спонукають та опосередковують її активність; на бачення нею власне психологічної ситуації – осмислення життєвої ситуації під дією внутрішніх проблем, які змінюють звичний погляд на знайомі зовнішні обставини. Виховання має не стільки мотивувати дитину побачити й навчити її вирізняти ту чи іншу ситуацію, скільки сформуванати певні когнітивні та емоційні структури її особистості, які задають їй схему інтерпретації ставлень до себе, до інших та до оточення – тобто виробити конкретну концепцію (Я-концепцію, концепцію іншого, загальну концепцію світосприйняття) [7, 116].

Виходячи з цих міркувань, предметом конкретного виховного впливу є в міру уважне ставлення дитини до життєвої ситуації. Лише той, хто побачить гармонію конкретних обставин і власного психічного стану, зуміє оцінити, наскільки його життя є немарним, щасливим, цінним, зможе тішитися поточним моментом і насолоджуватися ним. Однак гіперуважність до зовнішнього оточення має деструктивну дію на особистість (інколи з патологічними наслідками для її соматичного та психічного здоров'я).

Предметом виховного впливу є *вміння дитини побачити власну психологічну проблему*, спроектовану на зовнішні обставини, а головне – розмежувати зовнішній світ, внутрішній світ власного тіла та світ думок і фантазій. У тезаурусі гештальт-терапії останнє – це зони усвідомлення

[10, 331-333]. У зв'язку з цим теж важливим є момент міри й доцільності самоексплуатування в тій чи іншій життєвій ситуації. Така орієнтація виховного впливу забезпечує не лише безпосереднє вміння дитини вирізнити межу власної психологічної (психічної та психосоціальної) проблеми (в сукупності з соціокультурними, економічними, гносеологічними тощо проблемами), але й готовність останньої брати на себе відповідальність за своє життя, відчувати себе в силі його змінити, дати собі раду в новій ситуації.

Батьківський виховний вплив спрямований на формування не лише ситуативного, а й мотиваційного компоненту вчинку самотворення. Необхідно чітко розмежувати спонукальну силу самого впливу (це мотивація другого порядку – складова іншого вчинку, так званого вчинку виховання) і спонукальну сферу особистості дитини (її потреби, мотиви, інтереси тощо) як предмет виховного впливу.

Батьківський вплив повинен мотивувати становлення в дитини бажання і прагнення турбуватися про своє тіло; розвивати власний інтелект; учитися керувати емоціями; розвивати свої відчуття; вивчати власні фізичні потреби та способи їхнього задоволення; створювати собі комфортний простір зі звуків, світла, кольору, тепла, повітря; розвивати в собі здатність повністю розкривати та проявляти себе. Цей перелік бажань і прагнень, а також пов'язані з ними інтереси, цінності та цілі складають мотиваційне підґрунтя вчинку самотворення. Вони відповідають так званому магічному візерунку людського Я [11, 23-28] (він об'єднує тіло, думки, почуття, відчуття, ставлення і відносини, образ середовища, духовну частину Я).

Виховання особистості всуціль спрямоване на становлення цілісної й несуперечливої системи її Я. Цей процес водночас поєднує характеристики дискретності й недискретності. Кожен батьківський виховний вплив є етапом у складному алгоритмі виховного процесу. Тому, з одного боку, предметом цього впливу можна вважати складові магічного візерунку Я, а з другого боку, виходячи з особливостей учинкового підходу, потребу особистості розвивати ці складові. Останнє – найбільш актуальне в контексті цього дослідження.

Психологічна готовність дитини здійснювати вчинок самотворення передбачає не лише врахування реально існуючої та створення

необхідної нової ситуації й не лише мотивацію суб'єктної активності. Важливим елементом підготовки дитини до життя як творця останнього є навчити її проектувати й реалізувати конкретні дії описуваного вчинку.

Отже, предметом виховного впливу є, по-перше, *вміння здійснювати дії у внутрішньому плані* (подумки створювати програму власних дій відповідно до прогнозованого результату, підбирати способи їхнього реального втілення в даних обставинах, в конкретній ситуації) та *вміння акумулювати й адекватно розподіляти психічні та фізичні резерви* в процесі опредметнення (екстеріоризації) мислительної дії. Тобто мова йде про засвоєння дитиною раціонального підходу (на основі знання загальної структури активності) до будь-якої діяльності: жодну дію не варто реалізувати фізично, якщо перед тим не здійснити її подумки, прогнозуючи її результати.

По-друге, вплив батьків у конкретній виховній ситуації може бути спрямований на опанування дитиною конкретної дії, засвоєння нею певного способу поведінки. Наприклад, з метою виховання в дитини гуманного ставлення до людей в одному випадку батьки вдаються до раціонального пояснення особливостей конкретної ситуації взаємодії двох людей; у другому – до створення мотиву попросити пробачення за власну нечемну поведінку щодо конкретної людини, натискаючи на нотки совісті; у третьому – конкретно демонструють фрагмент гуманної поведінки і залучають до такої ж дитину, спонукаючи її апробувати конкретний спосіб дій та вправлятися в ньому. Останній випадок відбиває спрямованість батьківського виховного впливу власне на засвоєння дитиною конкретної дії.

До останньої групи психічних явищ (у нашій учинковій класифікації) належать ті, котрі забезпечують перспективу післядії вчинку самотворення. Предметом батьківського виховного впливу є самоконтроль, самооцінка, саморегуляція дитини. Реальною післядією досліджуваного вчинку стане життя особистості після її фізичної смерті, пам'ять про неї серед людей, їхні почуття до неї та до результатів її діяльності. Завданням батьків є підготувати дитину до того, щоб усвідомлення останньою перспектив такої післядії допомогло їй адекватно скорегувати власні дії, змінити за необхідності тактику міжособистісних взаємин або й цілу життєву стратегію.

Отже, досліджуючи предмет батьківського виховного впливу, першим завданням є не стільки дати означення поняття й описати ті психічні утворення особистості, на які в дитині спрямована виховна дія батьків, скільки обґрунтувати сам пояснювальний принцип. Останній визначає методологію дослідження, пов'язуючи понятійний і технічний бік досліджуваного явища. Його врахування забезпечить уникнення так званого "фельдшеризму" (відриву наукового мислення від практичних методів) [4, 35].

Звідси, друге завдання – описавши предмет батьківського виховного впливу, включити його до загальної структури цього впливу, розкривши таким чином перспективи конструктивного застосування результатів дослідження у створенні та вдосконаленні сучасних виховних технологій.

У психології є поняття психологічно конструктивного впливу [5, 23-27]. Науковці вирізняють три його критерії: 1) він не руйнує особистості людей, які беруть у ньому участь, та їхніх стосунків; 2) він психологічно коректний (грамотний, безпомилковий); 3) він задовольняє потреби обох сторін [12].

Отже, конструктивність впливу визначається особливостями його застосування, способом дії. Однак для того, щоб адекватно підібрати спосіб здійснення батьківського виховного впливу, насамперед необхідно психологічно охарактеризувати предмет його спрямованості. Тут важливі не стільки предметні, скільки суб'єктні характеристики тих психічних утворень, на які направлена дія цього впливу. Саме суб'єктні характеристики психічних явищ особистості (процесів, станів, властивостей, індивідуальних і соціо-психічних утворень дитини) визначають інструментальні особливості самого виховного впливу.

Виступаючи об'єктом виховання, *предметне в батьківському виховному впливі (його спрямованість) водночас є суб'єктним*. Наприклад, скеровуючи свої виховні дії на акуратність дитини, батьки можуть сконцентрувати свої зусилля на роз'ясненні дитині значення та суті акуратності в її житті, на висуненні конкретних вимог до поведінки (розказати, як потрібно себе поводити акуратній людині), на апробації різних способів зовнішнього підкріплення, заохочення й покарання. Це відбиває буквально розуміння предметної спрямованості батьківського виховного впливу.

Однак, ураховуючи суб'єктні особливості психічних явищ, у тому числі властивостей особистості, цю саму *акуратність можна виховувати, формуючи й розвиваючи в дитині потребу в цій якості*. Вказаним чином за допомогою батьківського виховного впливу спрямовується суб'єктна активність дитини на вироблення в собі акуратності. Наприклад, дитина, котра звикла з перших місяців життя до чистого одягу, до щодня акуратно сервірованого столу, прибраного помешкання, постійно прагнучиме до цього. Якщо вона звикне жити акуратно, то хотітиме впорядкувати розкидані речі, почистити бруд тощо. Завдання батьків – позитивно емоційно зафіксувавши перші спроби дитини виправити неакуратність, заохотити останню до подальших таких поведінкових проявів. Це віддзеркалює розуміння суб'єктної сутності предмету батьківського виховного впливу.

Важливо, щоб життя дитини не супроводжувалося постійними негативно забарвленими підкріпленнями: такими, як щохвилинне нагадування батьків прибрати, почистити, поскладати, фізичне карання за недотримання чистоти; не відповідне до віку дитини висунення вимог [3] тощо. Осідаючи в “батьківській” моральній совісті у формі заборон і табу, результати таких впливів формують несвідомі комплекси, блокуючи *процес особистісної самоактуалізації*. Такий підхід відбиває нехтування батьків суб'єктними характеристиками дитини та особливостями її суб'єктивного психічного досвіду.

Таким чином, особливості предметної спрямованості батьківського впливу, з одного боку, та – з другого – рівень усвідомлення батьками суб'єктних характеристик об'єкту виховання (воно віддзеркалене в батьківських установах, очікуваннях, стереотипах тощо) визначає конструктивність цього впливу.

Поряд із конструктивністю важливою характеристикою батьківського виховного впливу, пов'язаною з його предметною спрямованістю, є результативність. На думку психологів, вплив є результативним, якщо він призводить до руху тієї чи іншої сфери світовідносин учня, збуджує до розвитку, до зміни, до пошуку перспектив. Буквальне перенесення змісту впливу у внутрішній особистісний світ дитини – це регресивна модель педагогічної взаємодії [7, 282].

Узагальнено, предметна спрямованість батьківського виховного впливу має вирішальне значення для його результативності та конструктивності. Батькам важливо не лише бачити її необхідність (виховувати не взагалі, а конкретну рису, властивість тощо), знати характеристики конкретного психічного явища як предмету педагогічної дії, але й розуміти суб'єктні особливості цих явищ. Останнє забезпечить уникнення внутрішніх суперечностей виховуваної особистості. Вміння батьків адекватно встановлювати предмет виховного впливу – це підґрунтя психологічної та педагогічної доцільності, конструктивності батьківської виховної тактики. Предметна спрямованість кожної дії батьків на дитину визначає стратегічну лінію виховання, поєднуючи буттєвий потенціал дитини зі станом її життєвої перспективи.

Не можемо стверджувати, що предметом батьківського виховного впливу є внутрішньо несуперечлива особистість. Предметом є конкретна риса, психічне утворення особистості, а наскільки доцільним є становлення саме цієї риси в загальній структурі особистості, визначається виховною стратегією. Остання віддзеркалює програму досягнення основної мети – передбачуваного ідеального результату виховання (різнобічно розвиненої, внутрішньо несуперечливої, відповідної до базової та модальної етнічної особистості [2] тощо).

1. Гамезо М.В., Домашенко И.А. Атлас по психологии: информационно-методические материалы к курсу "Общая психология". – М.: Просвещение, 1986. – 272с.

2. Гретченко М.Б. Об'єкт і мета виховання в контексті сучасної етнопсихології // Збірник наукових праць: філософія, соціологія, психологія. – Івано-Франківськ: Вид-во "Плай" Прикарпатського ун-ту, 2000. – Випуск 5. – Ч.2. – С.51-56.

3. Гретченко Т., Гретченко М. Діалогічні особливості методів виховного впливу // Сучасне українське виховання. – Львів: Основа, 1997. – С.158-164.

4. Леонтьев А.А. Л.С.Выготский. Кн. для учащихся. – М.: Просвещение, 1990. – 158с.

5. Морозов А.В. Психология влияния. – СПб.: Питер, 2000. – 512с.

6. Немов Р.С. Психология: Учеб. пос. – М.: Просвещение, 1990. – 301с.
7. Основы практичної психології /В.Панок, Т.Титаренко, Н.Чепелева та ін.: Підручник. – К.: Либідь, 1999. – 536с.
8. Практикум по общей психологии /Под ред. А.И.Щербакова. – М.: Просвещение, 1990. – 288с.
9. Роменець В.А. Історія психології. – К.: Вища школа, 1978. – 440с.
10. Рудестам К. Групповая психотерапия. Психокоррекционные группы: теория и практика. – М.: Прогресс, 1990. – 368с.
11. Сатир В. Как строить себя и свою семью. – М.: Педагогика-Пресс, 1992. – 192с.
12. Сидоренко Е.В. Личностное влияние и противостояние чужому влиянию // Психологические проблемы самореализации личности. /Под ред. А.А.Крылова, Л.А.Коростылевой. – СПб.: Изд-во СПбГУ, 1997. – С.123-142.
13. Фрейд З. Введение в психоанализ: Лекции. – М.: Наука, 1991. – 456 с.

Николай Гретченко. Предметная направленность родительского воспитательного влияния. В статье аргументируется необходимость предметной направленности каждого воспитательного влияния на ребенка. Проанализированы психические явления в личности ребенка, на которые направлено родительское воспитательное влияние. Автор классифицирует эти явления и доказывает их субъектность.

Mykola Hretchenko. Subject orientation of parental education influence. In the article the clause the necessity of a subject orientation of every education influence on a child is argued. Mental phenomena in the personality of the child are analyzed, on which their parental education influence is directed. The author classifies these phenomena and proves their subjection.